

Lek på riktigt

- *Om att sluta bygga lekplatser och börja skapa rikare lekmiljöer*

En skrift om lek och lekvärde för dig som ansvarar för barns lekmiljöer.

Den här skriften är framtagen inom Vinnova-projektet Digifys.

Text och foton i skriften, bilaga 1 och 2: Mimmi Beckman, Örebro kommun

Text och foton i bilaga 3: Susan Paget, SLU Uppsala

Bilaga 4: PLAYLINK Design principles, publicerad med medgivande av Bernard Spiegel, director of Playlink.

Oktober 2018

Innehåll

Del 1: Introduktion	4
Vad är problemet?.....	4
Vad är orsaker till problemet?.....	5
Syften med lekmiljöer för barn	7
Dags för förändring	7
Del 2 – grundläggande förståelse för lek.....	8
Vad spelar lek för roll?.....	8
Svårdefinierat begrepp.....	9
Klassificering av lek.....	9
Lekens utveckling under uppväxten.....	10
Del 3: Lekmiljöer i ett sammanhang	12
Historisk tillbakablick.....	12
Utmaningar i vår samtid.....	12
Barnkonventionen och strategiskt arbete för barns lek	14
Del 4: Vad kännetecknar bra lekmiljöer.....	15
Förslag på målbild	15
Affordances – möjligheter och flexibilitet.....	16
Vuxnas inställning sätter ramarna.....	16
Viktiga kvaliteter.....	17
1) En attraktiv miljö	17
2) Sociala värden	22

3) Fantasi och skapande	24
4) Utforska och experimentera	28
5) Rörelseglädje och utmaning.....	31
Del 5: Analys av lekmiljöer.....	33
Observation och samtal.....	33
Bedömning av kvaliteter	33
Struktur för stöd vid analys och bedömning av lekmiljöer	34
Beställning av lekmiljöer	37
Del 5: Organisatoriska frågor	37
Resurser och styrning	37
Nyckelfrågor som behöver hanteras	38
Säkerhet och balanserade riskbedömningar.....	38
Tillgänglighet och inkludering.....	40
Barnperspektiv	42
Avslutande ord.....	46

Del 1: Introduktion

Jobbar du med att skapa och sköta platser där barn kan leka? Parker, bostadsgårdar, skolgårdar, gator och torg, idrottsplatser, naturmiljöer med mera. Bra! Du har ett mycket viktigt jobb! Den här guiden vänder sig till dig, och syftet är att hjälpa dig att skapa bättre utemiljöer för barn och unga. Spännande och inspirerande platser. Platser där man träffas och umgås, och som älskas av de som bor i närheten. Platser som hjälper barn och unga att växa och utvecklas. Som bidrar till att de mår bra och trivs, och som hjälper dem att bli självsäkra, kreativa och empatiska personer, redo att möta en föränderlig framtid.

För att kunna skapa sådana platser behöver du fördjupa dig i några frågor. Du behöver läsa på och bygga upp en förståelse för *lek*. Den här guiden är tänkt att hjälpa dig en bit på väg i det arbetet. Det finns mycket att lära, och du kommer inte att kunna skapa riktigt bra lekmiljöer om du inte är beredd att utforska de här frågorna, och investera åtskilliga timmar i att läsa böcker om lek, besöka lekmiljöer som är inspirerande goda exempel, och att observera hur barn leker i olika miljöer och reflektera över vad du ser.

Den här skriften tar avstamp i hur många lekplatser i Sverige ser ut idag. Och vad som är vanliga brister med dem. Sen introduceras olika nyckelfrågor som du behöver ha koll på för att kunna skapa mycket bättre lekmiljöer. Du kommer inte lära dig allt du behöver veta i den här skriften, men ambitionen är att ge dig en överblick och länka vidare till relevanta källor där du kan fördjupa dig.

Vad är problemet?

Det skapas alldeles för många tråkiga och själlösa lekplatser i Sverige idag. Typexemplet för en sådan lekplats är en plats som är helt platt, marken täcks av gummimatta och på mattan står en samling lekredskap som valts ur en katalog. Helen Woolley vid universitetet i Sheffield kallar sådana lekplatser för KFC. Snabbmatslekplatser, där förkortningen inte står för Kentucky Fried Chicken, utan K för *kit* (lekredskapen), F för *fence* (staket runt om), och C för *carpet* (gummimattan). Barn mår inte bra av att äta för mycket snabbmat – de behöver en varierad och väl sammansatt kost med mycket frukt och grönt. På samma sätt behöver de rika, varierade och gröna lekmiljöer. Har de bara tillgång till KFC-lekplatser hämmas de i sin utveckling.

På KFC-lekplatser styr lekredskapen leken. Klättra upp här, gå hit, rutscha ner här. Sätt dig här, gunga fram och tillbaka en stund. Redskapen har ofta ett smalt användningsområde, och fokus ligger på fysisk och motorisk lek: balansera, klättra, rutscha och gunga. Om du observerar hur barn använder platsen kan du ofta se ett enkelt mönster: man testar sig igenom det ena lekredskapet efter det andra, sen är man *klar*. Det är vanligt att närliggande lekplatser är utformade på liknande sätt, ibland har de nästan identisk utrustning. Tillgången till olika typer av lekmiljöer kan därför vara begränsad.

År 1977 lät det svenska statliga Lekmiljörådet (som inte finns längre) göra en stor studie av lekvärde på lekplatser i Sverige. Barns lek på ett stort antal lekplatser observerades och

analyserades. En av slutsatserna var att de flesta lekredskap endast användes i några minuter i genomsnitt av barnen. Den största delen av tiden, lekte barnen på marken och i landskapet, och de lekredskap som i första hand användes var sandlådor, gungor och släntrutschkanor, samt vissa större klätterställningar. Många lekredskap användes inte alls.

Vår tids lekredskap har kanske en mer påkostad design än de hade på 70-talet, men en lekplats som endast består av en samling redskap uppställda på en platt yta har lika lågt lekvärde idag som den hade då. Vilken typ av egenskaper och innehåll som ger högt lekvärde kan du läsa mer om senare i skriften. Men först måste vi fråga oss: varför byggs det fortfarande så många av den här typen av endimensionella lekplatser?

KFC. En steril förskolegård i Stockholm och en dyr lekplats i Örebro. En samling lekredskap på gummimatta. I Sverige är inte staket lika vanligt runt lekplatser som i Storbritannien.

Vad är orsaker till problemet?

En av de viktigaste orsakerna är kunskapsbrist. Få människor i Sverige har någon djupare förståelse för lek och lekvärde. Den kunskap som finns inom förskolevärlden och hos forskare inom till exempel miljöpsykologi är inte särskilt väl spridd. Det finns också tendenser i vår kultur att nedvärdera lek som något oviktigt, ett tidsfördriv, utan värde för samhället.

Planering och förvaltning av lekplatser styrs också till stor del av följande faktorer:

- Bekvämlighet i beställnings- och planeringsprocessen. Det är enkelt att välja en handfull lekredskap i en katalog.
- Förvaltningsperspektiv med en önskan att minimera skötselkostnader (både i tid och pengar). Färdiga lösningar utan lösa och rörliga delar eller större underhållsbehov är attraktiva för beställaren.
- Rädsla för att barn ska göra sig illa och att den ansvariga förvaltaren av platsen då ska ställas till svars. Därför köps redskap som är kontrollerade för att uppfylla kraven i de europeiska standarderna för lekredskap. Då tycker man sig ha "kvitto" på att platsen är *säker*.
- Rädsla för att platsen ska upplevas som otrygg gör att man skapar helt öppna miljöer, utan rumslighet och grönska.

- Rädsla för skadegörelse gör också att man gärna satsar på utbytbara, robusta redskap och undviker att skapa platser som man tror att ungdomar ska uppskatta som hängplatser.
- En relativt smal förståelse av begreppet *tillgänglighet*, där fokus ligger på anpassning för rörelsenedsättning. Behov utifrån andra typer av funktionsnedsättningar uppmärksammas inte lika mycket.
- Vuxenperspektiv på estetik. Många vuxna uppskattar prydliga miljöer. Kreativa miljöer där barn kan skapa själva, och som har stor tillgång till löst material för fantasilekar med mera, uppfattas ofta som stökiga och skräpiga av vuxna.

Att de här faktorerna i så stor utsträckning tillåts styra utformning av olika typer av lekmiljöer för barn är ett sorgligt misslyckande. De är inte oviktiga, men de behöver balanseras mot behovet av att skapa miljöer som verkligen stimulerar till lek! Vi behöver få bättre perspektiv på de här frågorna och tydliggöra för oss själva: vad är syftet med lekmiljöerna som vi skapar? Hur vill vi att de ska användas? Vad vill vi uppnå med dem?

Läs mer:

- Woolley, H. (2008). *Watch this space! Designing for play in public open spaces. Geography Compass 2: 495-512.*
- Norén-Björn, E. (1977) *Lek, lekplatser, lekredskap en utvecklingspsykologisk studie av barns lek på lekplatser. Stockholm, Lekmiljörådet*

Det finns oräkneliga exempel på KFC-lekmiljöer. Här är en park i London och ytterligare en förskolegård i Stockholm. Det gröna är bara plast eller gummi.

Syften med lekmiljöer för barn

Det är viktigt att ni i er egen organisation formulerar vilka mål och syften ni har med de lekmiljöer som ni skapar och ansvarar för. Det här ser vi som viktiga syften:

- Att ge barn tillgång till lekmiljöer som ger lekglädje och positiva barndomsminnen.
- Bidra till välbefinnande och fysisk och psykisk hälsa för barn och unga.
- Bidra till barn och ungas utveckling, såväl kroppsligt som mentalt och socialt.
- Skapa mötesplatser som bidrar till gemenskap och trivsel.
- Bidra till en levande och god bebyggd miljö.

Dags för förändring

Formuleringar av syften som de ovan, kan göra det lättare att sätta fokus på barn och ungas *användning* av lekmiljöer. Men de kan också bli tomma ord som används för att legitimera fler dyra satsningar på KFC-lekplatser. För att uppnå förändring behöver vi göra en kollektiv kunskapsresa i Sverige. Vi behöver erkänna att planering och förvaltning av lekmiljöer kräver utbildning, precis som de flesta andra arbeten. Och några av de viktigaste frågorna som vi behöver förstå bättre är:

- *Vad är lek?*
- *Vad har leken för betydelse för individen och för samhället?*
- *Vad kännetecknar miljöer med högt lekvärde?*

Stranden, skogsdungen, bäcken eller diket – älskade lekmiljöer genom historien.

Tänk tillbaka på när du själv var barn. Vilka platser gillade du att leka på? Hur lekte du där?

Del 2 – grundläggande förståelse för lek

Vad spelar lek för roll?

Lek är livsviktigt! Det är lika nödvändigt för barn som att äta, sova och röra på sig. Att ge barn tillgång till rika och stimulerande lekmiljöer är en av de viktigaste investeringarna ett samhälle kan göra.

Barn behöver ingen yttre motivation för att leka. Precis som alla intelligenta djur, har människor en inre drivkraft att leka och leken har även ett inbyggt belöningsystem. Vi mår helt enkelt bra när vi leker. Det självklara svaret på frågan om varför vi leker är alltså: för att det är kul och gör oss glada! Men för samhället betyder leken mycket mer än så. Barns lek är fundamentalt viktig för deras lärande och utveckling. Den utveckling av kroppen och hjärnan som sker genom barns lek lägger grunden för deras fortsatta utveckling resten av livet.

Ur ett evolutionärt perspektiv har lek förklarats som det som förbereder individer för livets oförutsägbara utmaningar. Alla högre djur leker när de är ungar. För en biolog är det ett tydligt tecken på att lek har ett högt överlevnadsvärde. Observationer av bland annat björnar har visat att de individer som leker mest klarar sig bäst som vuxna individer, trots att lek tar tid från andra viktiga aktiviteter som till exempel att leta mat. Och i studier där man hindrat råttungar från att leka, så utvecklas de inte normalt. De klarar inte att hantera riskfyllda situationer och de utvecklar aldrig de sociala beteenden som krävs för att de ska fungera tillsammans med andra råttor. De reagerar till exempel med överdriven rädsla eller aggressivitet.

Människan är det djur som leker mest av alla. Vi tar också leken till en högre nivå - med hjälp av fantasin. I leken utforskar barn inte bara sig själva och sin omvärld, de testar olika idéer, roller och erfarenheter. I leken och med fantasins hjälp kan vi föreställa oss och ”simulera” olika situationer, både sådana vi varit med om tidigare och sådana vi aldrig stött på.

Genom leken tränar och utvecklar barn såväl fysiska, som sociala och mentala färdigheter. Det är genom leken barnet utvecklar sin kreativitet och får möjlighet att uttrycka och bearbeta känslor och tankar. En viktig aspekt handlar om utmaning och att testa sina gränser, både fysiskt och mentalt. Leken bidrar på så sätt till en sund kroppsutveckling där barnet utvecklar olika förmågor, sitt självförtroende och sin bedömningsförmåga.

Genom samspelet med andra barn och med vuxna, lär sig barn att förhandla, lösa konflikter, fatta beslut och kontrollera sina känslor. Sociala färdigheter och hur man blir vän med andra lärs inte primärt ut i klassrum, det lär sig barn genom leken. En mycket viktig aspekt av leken är att den också ger möjlighet till mental återhämtning och ökat välbefinnande.

Många av de färdigheter som lyfts fram som allt viktigare i framtiden utvecklas framför allt genom lek – social kompetens och kommunikationsförmåga, kreativitet, resiliens och förmåga att anpassa sig till en föränderlig värld. Att leka är alltså att lära för livet, men det är också en viktig del av det som ger livet mening.

Svärdefinierat begrepp

Lek är svår att definiera, men en viktig grundförutsättning är att den är spontan och frivillig. Även om leken ur ett samhällsekonomiskt perspektiv har många viktiga effekter, så drivs barns lek av inneboende motivation och utförs för sin egen skull snarare än som ett medel att nå ett mål. Lek kan vara allvarlig, men förknippas ofta med nöje. Den omfattar alla beteenden och aktiviteter som initieras och kontrolleras av barnen själva, och vilka former det tar förändras under barndomens gång, tonår och in i vuxen ålder. Leken är inte i första hand en aktivitet utan snarare en sinnesstämning. Det är därför svårt att beskriva vad som räknas som lek – men samtidigt har de flesta av oss lätt för att känna igen lek när vi ser det, både hos barn, hos vuxna och hos andra djur.

Klassificering av lek

Inom utvecklingspsykologi och pedagogik finns många olika exempel på klassificering av lek. Här nedanför står några exempel uppräknade, hämtade från beskrivningar av Bob Hughes, brittisk pedagog och författare, och från den svenska miljöpsykologen Fredrika Mårtensson.

1. Motorisk lek, där den fysiska aktiviteten och rörelseglädje står i centrum, som till exempel att klättra, balansera, kasta och rulla.
2. Utforskande lek, där barn använder sina sinnen för att undersöka hur världen fungerar – hur saker luktar, smakar, känns, och hur en kan använda och manipulera material och saker.
3. Rollek, där barn utforskar och bearbetar sätt att vara och olika sociala situationer, som till exempel att leka mamma-pappa-barn, tjuv & polis med mera.
4. Fantasilek, lek där den vanliga världens regler inte längre styr, utan allt är möjligt.
5. Kreativ lek, då barn skapar och experimenterar med hjälp av olika sorters material och verktyg.
6. Regellekar, social lek utifrån bestämda regler som kan vara förutbestämda eller som omförhandlas av de barn som deltar i leken.
7. Bråklek (på engelska rough-and-tumble) som inte har så mycket med bråk att göra, utan mer om kroppslig närhet, brottning, kittling, att mäta sin styrka mot andras. I den fysiska leken lär sig barn bland annat var deras egna och var andras gränser går.
8. Närma sig fara (på engelska deep play), där barn utmanar sig själva och utforskar farliga situationer eller element som till exempel hög höjd, eld, eller insekter som ser läskiga ut. Genom dessa erfarenheter lär sig barn om sina reaktioner i skrämmande eller spännande situationer och att hantera sin egen rädsla.
9. Lek genom kommunikation, att prata, skoja, skämta, dramatisera med mera.

10. Vidlyftig lek, benämning på både fysisk, fantasifull och social lek där barns lek flödar fram och tillbaka i ett landskap och där barnen tillsammans hittar på och dramatiserar vad som händer. Den vidlyftiga leken har beskrivits av Fredrika Mårtensson utifrån observationer på förskole- och skolgårdar.

En bra lek miljö skapar förutsättningar för så många olika typer av lek som möjligt.

Läs mer:

- *Brown, S. (2010) Play. How it shapes the brain. Opens the imagination and invigorates the soul. Avery publishing group.*
- *Gray, P. (2008) The Value of Play I: The Definition of Play Gives Insights. Webb-publication på Psychology today.*
- *Hughes, B. (2002) A Playworker's Taxonomy of Play Types. 2nd edition, London, PlayLink.*
- *Mårtensson, F. (2009) Lek i verklighetens utmarker. Kapitel i Jensen M. & Harvard Å (red). Leka för att lära, Lund, Studentlitteratur.*

Lekens utveckling under uppväxten

Olika barn utvecklar olika lekmönster och tilltalas olika mycket av olika sorters lek. Samtidigt går det att beskriva allmänna drag i hur leken utvecklas från småbarnsåren och upp i tonår och vuxen ålder.

Motorisk utveckling

Grov- och finmotorik utvecklas successivt genom hela barndomen. Det tar lång tid för barn att utveckla kontrollen över den egna kroppen och olika motoriska färdigheter. Viljan att hela tiden flytta fram gränserna för den egna förmågan är stor, och barn drivs därför av att utmana sig själva. Olika barn är olika benägna att ta risker i den här processen, men det är viktigt att de hela tiden kan hitta rätt nivå av utmaning i sin lek miljö.

Lära genom kroppen och sinnen

Ju yngre barn är, desto större betydelse har sinnen och den egna kroppen i deras utforskande och lärande. Barn under tre år använder munnen i stor utsträckning för att lära känna olika materials egenskaper. Som vuxna förlitar vi oss mycket på synen, men barn använder alla sinnen och utforskar ljud, lukter, smaker och hur olika saker känns. Barn lär sig genom de här kroppsliga erfarenheterna, och lek miljöerna behöver därför vara rika och sinnliga. Natur miljöer är ofta mycket rika i det här avseendet, städade KFC-lekplatser mycket fattiga.

Skapa och påverka

Det egna skapandet är ett centralt tema i barns lek. Barn vill se effekter av vad de hittar på, och kunna påverka och förändra sin omgivning. Här sker en successiv utveckling mot allt

större komplexitet. Små barn blir förtjusta av att kunna skapa olika märkbara effekter – rasa tornet som byggts upp, skapa olika ljud, skvätta med vatten. Något äldre barn är ofta sakletare, samlar och skapar med sina fynd. Om det finns material och möjlighet bygger barn kojor och skapar egna platser. Ju äldre barnen blir desto mer raffinerade blir deras konstruktioner, och önskan att sätta avtryck, att göra platser till *egna* starkare. Bra lekmiljöer ger förutsättningar för barns skapande. De innehåller rikligt med löst material, och tillåter förändring, grejande, byggande, raserande och omstart.

Social utveckling

Riktigt små barn leker ofta själva. Tidig social lek brukar kallas parallell-lek där barn i 3-års åldern kan sitta bredvid varandra och leka med liknande saker. Ju äldre barnen blir desto komplexare blir det sociala samspelet. De lär sig att turas om att leda leken, att följa regler och att anpassa sitt beteende till gruppen. För tonåringar är de sociala relationerna ofta den viktigaste ”leken”. Man umgås, pratar och hänger tillsammans.

Ökande grad av självständighet

Små barn är beroende av sina föräldrar eller vårdnadshavare. De vuxna har då en självklar plats i barns lek som facilitatörer och som ”medlekare”. Ju äldre barnen blir, desto mer utvecklar de sin egen självsäkerhet och självständighet. I tonåren är det vanligt att aktivt ta avstånd från vuxna och privata platser kan vara viktiga. Men även yngre barn har behov av att få vara i fred. Barns ”egna rum”, små kryp-in eller andra skyddade utrymmen är därför en viktig beståndsdel i alla lekmiljöer. Att hitta sin alldeles egna, hemliga plats har ett särskilt värde. Platser som uppenbart skapats av vuxna för barn och unga kan därför vara mindre intressanta än platser som skapats för helt andra syften, men som upptäckts och gjorts till ”egna”.

Läs mer:

- *White, J. (2014) Playing and learning outdoors. Making provision for high quality experiences in the outdoor environment with children 3-7. London, Taylor & Francis Ltd.*
- *Masiulonis, K & Cummins, E. (2017) How to grow a play space. Development and design. Routledge.*

Del 3: Lekmiljöer i ett sammanhang

Världen förändras hela tiden, liksom vår syn på barn och barndom, vår kunskap och förståelse om oss själva som människor, våra levnadsvanor och vår kultur. Allt detta har betydelse för vilka miljöer som barn har tillgång till. Det är alltid bra att sätta frågor i ett sammanhang för att få bredare perspektiv och förståelse.

Historisk tillbakablick

Det kan till exempel vara nyttigt att se hur synen på lekplatser har förändrats i historien. Att avsätta särskilda platser för barns lek har inte så lång tradition, det är först i slutet av 1800-talet som det börjar dyka upp lekplatser i svenska städer. Barnperspektivet och synen på lekmiljöer som mötesplatser i grannskapet utvecklades under efterkrigstiden, och när miljonprogrammen byggdes var barns lekmiljöer ett självklart inslag.

I Sverige kan en tillbakablick till 70- och 80-talens planering för lek ge mycket inspiration. Då fanns fortfarande en svensk statlig myndighet med övergripande ansvar för barns lekmiljöer (Lekmiljörådet, som 1980 ombildades till Barnmiljörådet, och i början av 90-talet ombildades igen till Barnombudsmannen varvid ansvar för lekmiljöer föll bort). Barnperspektivet var på vissa sätt starkare under de här decennierna, och säkerhetsperspektivet inte lika dominerande. Vuxna svenskar kan ofta minnas spännande miljöer de använde som barn, som till exempel kreativa bygglekplatser.

Läs mer:

- *Jansson, M & Klintborg Ahlklo, Å (red) (2016) Plats for lek – lekplatser förr och nu. Svensk Byggtjänst.*
- *Bengtsson, A (1970) Environmental planning for children's play. University of Michigan (skriven på engelska, men handlar om lekmiljöer i svenska städer).*

Utmaningar i vår samtid

Det är också viktigt att se vad som är nytt för vår tid, och vad som påverkar barns tillgång till och behov av lekmiljöer. Några sådana samhällsförändringar som påverkar barns lek negativt är:

Barns minskande rörelsefrihet

Barns rörelsefrihet och möjlighet att röra sig ute på egen hand har också minskat drastiskt de senaste decennierna. Minskningen är starkt kopplad till biltrafiken, brist på säkra cykel- och gångvägar och föräldrarnas oro för olyckor och övergrepp. Barn är i högre utsträckning än tidigare hänvisade till särskilda lekplatser, och de besöker dem ofta i sällskap av vuxna.

Tätare bebyggelse

Förtätning i redan tätbebyggda områden gör att det blir färre platser för barn att leka och umgås på. Sådana platser kan vara mindre partier med naturmark, obebyggda eller övergivna tomter som är möjliga för barn att ta i besittning och göra till sina egna.

Generösa och rika lekmiljöer på nya bostadsgårdar är sällan högprioriterat. Ibland prioriteras bilparkering framför lektytor, ibland ses lekmiljöer som en störningsfaktor för de boende, och ibland blir det knappt någon bostadsgård alls.

Minskad tillgång till bra utemiljöer i förskola och skola

Fler nya förskolor och skolor etableras i tätbebyggda områden och har små gårdar. Många befintliga gårdar har även låga lekvärden. Små och torftiga gårdar och brist på resurser för utveckling av förskole- och skolgårdar har lett till en förväntan att parker och offentliga lekplatser i högre utsträckning ska kunna fylla de pedagogiska verksamheternas behov av bra utemiljöer.

Ökning av fysisk och psykisk ohälsa

Mycket tyder på att barnens fysiska aktivitet har minskat och att deras stillasittande aktiviteter ökat. Detta kan leda till en ökning av kroniska sjukdomar i framtiden. Idag räknas omkring 20 % av barn i Sverige som överviktiga, och stressrelaterade besvär, liksom diagnoser som ADHD, ökar även bland yngre barn. Lek utomhus är mycket viktigt för fysisk aktivitet och välbefinnande.

Ökad konkurrens om tiden

Många barn tillbringar en större andel av sin fritid med schemalagda aktiviteter som t.ex. olika idrotter. Andel av fritiden som tillbringas framför skärmar – tv, dator och telefon – har också ökat. Konsekvensen är mindre tid för fri lek, och särskilt leken utomhus har minskat jämfört med tidigare generationer.

Säkerhet viktigare än lekvärde

Ett ökat fokus på säkerhetsaspekter och oro för att barn ska skada sig i lekmiljöer, har lett till ökad rädsla hos förvaltare och skolledare att ställas till svars ifall en olycka sker. I kombination med en låg förståelse för lekens betydelse för barns utveckling och vad som kännetecknar bra lekmiljöer, har detta lett till att torftiga lekmiljöer skapas som domineras helt av lekredskap som är standardiserade och köps in från stora lekredskapsföretag.

Läs mer:

- *Ohlsson, T & Lenninger, A. (2006) Lek äger rum : planering för barn och ungdomar. Formas.*
- *Boverket. (2015) Gör plats för barn och unga. En vägledning för planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö. Rapport 2015:8.*

Barnkonventionen och strategiskt arbete för barns lek

Barnkonventionens artikel 31 säger att varje barn har rätt till lek, vila och fritid. Artikel 31 kan beskrivas som den artikel som bäst beskriver barns rätt att vara just barn, men den har också beskrivits som en bortglömd artikel.

År 2013 publicerade FN:s Kommitté för barnets rättigheter så kallade *Allmänna kommentarer* till artikel 31. Kommittén skriver här att det är bekymmersamt att många länder inte arbetar mer aktivt med de värden som tas upp av artikel 31. Därför har de allmänna kommentarerna publicerats för ”att framhäva den centrala roll som rättigheterna i artikel 31 spelar i varje barns liv och utveckling och öka staternas medvetenhet och förståelse för den, samt för att uppmana staterna att ta fram åtgärder så att rättigheterna förverkligas.”

Barnrättskommittén beskriver att allt mer forskning visar på den stora betydelse som barns fria lek har för deras hälsa, utveckling och lärande. Men att vuxenvärlden fortsätter att undervärdera lekens värde. FN:s barnrättskommitté uppmanar därför regeringar och andra myndigheter att arbeta mer aktivt med de frågor som artikel 31 tar upp. Myndigheter behöver ställa sig frågor som: *Behövs ny lagstiftning och bättre planering? Hur ser barns tillgång till lekmiljöer ut? Avsätts tillräckliga resurser för att trygga barns rätt till lek?* Viktiga åtgärder som nämns är behovet av samverkan mellan olika myndigheter, och att tillgodose behovet av bra lekmiljöer i skola och i offentliga rum.

Läs mer:

<https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument-for-nedladdning/publikationer/allmanna-kommentarer/ak-17-om-barnets-ratt-till-vila-fritid-lek-och-rekreation.pdf>

Del 4: Vad kännetecknar bra lekmiljöer

Att planera för lek

Barns utveckling påverkas av vilka förutsättningar de har för att leka fritt och deras uppväxtmiljö. Leken är alltid sammanvävd med lekmiljön, där olika ingredienser i lekmiljön stimulerar till och skapar förutsättningar för olika lekar. Rika och varierade miljöer som stimulerar till ett brett spektrum av lek är därmed av stort samhällsintresse. Av det här följer att det är ett viktigt ansvar att se till att det finns en god tillgång till trygga, spännande och stimulerande lekmiljöer i alla områden där barn bor och vistas. Men vad kännetecknar sådana lekmiljöer?

Förslag på målbild

Här försöker vi beskriva en målbild för en bra lekmiljö. Det är en plats som är attraktiv för många olika besökare: barn, unga och vuxna, pojkar och flickor, människor med olika funktionsförmåga och intressen. Den fungerar som vattenhållet på savannen – den är en viktig mötesplats som ger liv åt sitt närområde. Flodhästar och lejon använder savannens vattenhål på olika sätt, och på samma sätt kan olika besökare använda vår ideala lekmiljö för olika aktiviteter och vid olika tider på dygnet eller året. För att passa besökare av olika ålder, förmågor och intressen är det viktigt att platser, redskap och andra element i miljön är flexibla och mångfunktionella. En grupp väl valda stenar kan till exempel fungera som hoppbana, symbolisera ett slott i en fantasifull lek, eller fungera som sitt- eller samlingsplats. Design av olika platser, föremål och lekredskap bör inte ge alltför tydliga signaler om tänkt målgrupp eller användning.

För att vara attraktiv behöver lekmiljön vara intressant, vacker eller spännande. Den betecknas bättre som ett *leklandskap* eller *lekmiljö* än som en *lekplats*. Ett leklandskap är något mer än en samling lekredskap som står uppställda på en platt, avgränsad yta (den typ av lekplats som vi blivit vana vid att se). I leklandskapet är istället lekredskap integrerade i en omgivande miljö, där naturliga och tillverkade element samverkar och skapar mervärden enligt formeln $1+1=3$. En varierad topografi bidrar så gott som alltid till att skapa en mer attraktiv miljö, liksom vegetation och grönska i form av träd, buskar och blommor. Leklandskapet är en miljö full av möjligheter, som skapar förutsättningar för många olika typer av lek, spel och sociala aktiviteter. Det har mycket högre värden än en lekplats med enbart lekredskap för styrd lek.

För att skapa attraktiva och mångfunktionella lekmiljöer är det viktigt att utgå från hur platsen upplevs – hur det känns att vara där och vad är möjligt att göra? Ett mått på hur bra platsen är, är hur länge besökare vill stanna. Besökare ska trivas och känna sig avslappnade här, och inte ha bråttom härifrån. Lekmiljön ska ha en tillåtande atmosfär. En bra lekmiljö är också en plats som man vill återkomma till, och där leken kan fortsätta och utvecklas dag efter dag.

Vår ideala lekmiljö är rik och varierad. Utformningen är grundad i en god förståelse av leken som ett av människans främsta kännetecken och dess stora betydelse för barns lärande och utveckling. Lekmiljön stimulerar därför till ett brett spektrum av olika former av lek och

sociala aktiviteter. Målsättningen är att skapa miljöer som kan fungera som ett grundfundament i barns och ungas uppväxtmiljö – platser där starka och positiva barndomsminnen skapas. Det innebär inte att miljöerna behöver vara spektakulära, men att de stimulerar till intensiva och glädjefyllda upplevelser. En viktig aspekt är att lekmiljön går att påverka och att barn och unga kan *interagera* med miljön – skapa, förändra och sätta sina egna spår. Sådana lekmiljöer är inte bara viktiga för barns hälsa och välbefinnande på kort och lång sikt, de är även viktiga för att skapa en god bebyggd miljö präglad av gemenskap och trivsel.

Sammanfattningsvis är vår ideala lekmiljö rik och varierad, den beskrivs bäst som ett landskap och olika rum eller delar är flexibla och mångfunktionella i sin användning. Den har en tillåtande atmosfär, och är en uppskattad plats där man gärna stannar länge, vilket ger barns lek gott om tid för att utvecklas.

Affordances – möjligheter och flexibilitet

Affordances är ett användbart begrepp när det handlar om lekmiljöer. Det myntades av James Gibson på 70-talet och avser ett föremåls olika användningsmöjligheter. Ett föremål kan oftast användas på många fler sätt än vad som var tanken i designen. En parkbänk kan till exempel användas för att sitta på, men den erbjuder många fler användningsområden – en höjd att hoppa ifrån, ett bord att baka sandkakor på, en säng att vila på, ett gömsle att krypa in under, eller så kan den i leken bli en båt, ett hus, ett rymdskepp eller något helt annat.

Barn är i regel inte lika regelstyrda som vuxna i vad de uppfattar som *lämplig* användning av ett föremål. En del vuxna blir provocerade av att barn använder saker i sin omgivning på ”fel sätt”. Springer uppför rutschkanan nerifrån och upp, klättrar upp på taket på lekhuset, sitter på ryggstödet på parkbänken med fötterna på sittbrädorna. Barn använder också sin fantasi i mycket större utsträckning i användningen av olika föremål. Och ju enklare och anonymare ett föremål är, desto fler användningsområden är ofta möjliga med fantasins hjälp. Enkla naturmaterial som stenar, pinnar och kottar är mycket värdefulla för barns lek, både för att de ofta finns i stora mängder i en naturmiljö, och för att de är väldigt tillåtande i sitt användningsområde – de kan symbolisera och föreställa nästan vad som helst.

I lekmiljöer är det viktigt att fundera över *affordances*, och att försöka skapa flexibla miljöer som erbjuder ett brett användningsspektrum. Motsatsen till det här är lekredskap som är designade för att användas på ett särskilt, redan uttänkt sätt, och för en smal åldersgrupp.

Vuxnas inställning sätter ramarna

Den finska forskaren Marketta Kyttä har utvecklat teorierna om *affordances* i lekmiljöer. Hon framhåller att vuxnas attityd är en viktig faktor som både kan främja eller begränsa barns lek. Regler och förbud, som *plaska inte i vattenpölen, du blir blöt, eller lägg ner pinnen, någon kan få den i ögat, eller hoppa inte därifrån*, kan hämma barns lekmöjligheter. Kyttä beskriver detta med hjälp av en fyrfältare där den mest utvecklande miljön (kallad Bullerby) har rika miljöerbjudanden och en tillåtande vuxenattityd.

Vuxnas inställning till barns lek har också stor betydelse för en av de viktigaste grundförutsättningarna för leken, nämligen tid. Riktigt bra lek - som styrs av barnen själva, som är utvecklande och bidrar till deras välbefinnande – sådan lek kan jämföras med att vara ”i flow”. Barnen är uppslukade av leken och har inget begrepp om tiden som går. Här kan vuxnas mer stressade tillvaro bli en källa till konflikt. I vuxenvärlden är tiden ofta begränsad och den behöver användas effektivt. Vuxna begränsar barns lek genom att begränsa tiden för lek. Fantasifulla lekar blir ofta de som begränsas mest, eftersom den typen av lek kan ha en längre startsträcka för att komma igång. På ett besök på en lekplats är det kanske bara den motoriska leken som medföljande vuxna tycker att de har tid med (särskilt om de själva inte har en så djup förståelse för lek).

Viktiga kvaliteter

Viktiga kvaliteter för vår målbild av en lekmiljö beskrivs här under fem rubriker:

1. En attraktiv lekmiljö – en omtyckt plats som är intressant och trivsamt.
2. Sociala värden – en plats som bidrar till gemenskap och sociala möten och där barn växer genom det sociala samspelet.
3. Kreativa värden – en plats som stimulerar till att fantasin flödar, och där barn kan påverka miljön och skapa med hjälp av löst material.
4. Nya upptäckter – en sinnlig och spännande plats som väcker nyfikenheten och utforskandets förtjusning.
5. Rörelseglädje – en plats som stimulerar till aktivitet och ger barn och unga möjlighet att utmana sig själva. Att testa, misslyckas och till slut bemästra.

1) En attraktiv miljö

En väl vald plats

Val av plats är mycket viktig för tillgängligheten, trivseln och tryggheten. Lekmiljöer i det offentliga rummet ska vara lätta att nå för barn i närområdet, och det är positivt om de ligger nära förskolor och skolor, eller där många barn förväntas passera på väg hem från förskola/skola. En placering i nära anslutning till bostadsområden och populära gång- och cykelvägar ökar tillgängligheten, och kan även bidra till trygghet genom många förbipasserande. Känslan av trygghet kan även förstärkas med väl genomtänkt belysning, samt genom skötsel och utformning som gör att platsen känns omhändertagen och personlig.

Lokalklimatet har stor betydelse för upplevelsen av platsen. Sol & skugga, vind & lä, skydd om regnet kommer. Lekmiljöer i utsatta lägen, där det kanske alltid blåser, eller där det saknas skugga, blir aldrig trivsamma favoritplatser.

Frånvaro av störningar har också stor betydelse. Lokalisering intill eller nära vägar med mycket biltrafik bör undvikas. Trafiken innebär ofta att platsen är bullerstörd, vilket minskar trivseln, och tryggheten minskar också om det finns oro för att barn ska springa ut på vägen. Det finns inga regler för buller vid lekmiljöer, men det är skäligt att tillämpa samma riktvärde

som gäller vid bostäders uteplatser, det vill säga att ljudnivån inte ska överskrida 50 dBA ekvivalent ljudnivå.

Inbjudande En lekmiljö ska uppfattas som inbjudande och välkomnande. För vissa lekmiljöer kan utformning av entréer och välkomstskyltar vara aktuella. Att lekmiljöer har en spännande och karaktärsfull gestaltning har också stor betydelse. Lekredskap kan ha en betydelsefull funktion som ”lekinvitationer”, vars tysta budskap lyder: här är en plats som är till för barn – välkomna hit och lek.

Temalekplatser med specialbyggda lekredskap sänder ut mycket starka och positiva lekinvitationer. Den påkostade miljön visar tydligt att det är en plats för barn och att barns lek är viktigt.

Temalekplatserna Anders Franzéns park och Ivar Los park på Södermalm i Stockholm, respektive Sagolekplatsen och Spindellekplatsen i Malmö. Specialbyggda lekredskap och lekmiljöer som sänder ut mycket starka lekinvitationer.

Platsens identitet och själ

En väl genomtänkt gestaltning gör att lekmiljön får en egen identitet. Inom landskapsdesign beskrivs det ibland som att hitta och förstärka *genius loci* – platsens själ. Utformning av en ny lekmiljö bör ta avstamp i den valda platsen, vad den har för karaktärer och befintliga värden. Dessa kan förstärkas både genom att tillföra landskapsvärden med markmodulering och planteringar, och med byggda element. Konstnärliga inslag, som till exempel skulpturer och olika utsmyckningar, är ett annat sätt att både höja platsens attraktivitet och tillföra speciella lekkvaliteter. Ett ovanligt lekredskap kan också bidra till att ge en mindre lekplats en identitet.

En bra indikator på att en lekmiljö uppfattas som unik eller karaktärsfull är om barnen själva ger lekplatsen ett eget namn. Barnfamiljer besöker ofta ett flertal olika lekmiljöer i sitt närområde, och dessa bör därför skilja sig från varandra för att öka tillgången till olika upplevelser.

Parkleken i Rålambshovsparken i Stockholm har smyckats av barn och personal under många års tid. Här är varje liten plats personlig och full av karaktär.

Gröna leklandskap

En viktig fråga för att höja lekvärdet på de offentliga lekplatsernas handlar om att fokusera på lekmiljön i större utsträckning än idag. Det innebär större fokus på leken, och inte på lekredskapen. Lekredskap kan vara jätteviktiga för att skapa spännande lekmiljöer, men de är del av en helhet där den omgivande miljön, vegetationen och tillgängliga lösa material är minst lika viktiga. Genom att placera lekredskap mer integrerat i omgivande vegetation och på så sätt bygga upp ett leklandskap, kan betydligt mer attraktiva lekmiljöer skapas.

Topografi och växtlighet är grundstenarna i att bygga upp ett attraktivt och spännande leklandskap. I det svenska forskningsprogrammet OPEC studerades lek på förskole- och skolgårdar och ett verktyg utvecklades för att bedöma kvalitet på gårdarna. Hög kvalitet identifierades genom mått på gårdens storlek, på andelen av ytan som har rikligt med vegetation eller varierad topografi, samt om lekredskap integrerats i den gröna miljön. Bra gårdar var stora, och minst halva ytan hade rikligt med träd och buskar samt spännande topografi.

I det gröna landskapet är lekredskapen integrerade i vegetationen, och träd och buskar ger skugga. Bilder från Berlin där Grun Macht Schule arbetat med att skapa gröna leklandskap på förskole- och skolgårdar i flera decennier.

Topografi

En varierad topografi bäddar för varierad lek. Kullar, sluttningar, diken, tunnlar, murar, plattformar och trappor stimulerar till att springa, kana, rulla, krypa och hoppa. Topografin bidrar också till lekmiljöns rumslighet och bryter upp stora ytor till mer intressanta och barnvänliga små rum där leken kan spira. En varierad topografi skapas både genom markens uppbyggnad och genom byggda element där barnen kan röra sig i höjdlid.

En varierad topografi kan skapas på många olika sätt, både genom markformationer och byggda element som murar och trappor. Men naturligt varierad och utmanande terräng är ofta roligast!.

Grönska

Rik vegetation är avgörande för att en lek miljö ska vara funktionell, trivsamt och intressant. Träd och buskar skapar rumslighet och en trevlig atmosfär. De kan även skärma av störningar från omgivningen. Rika naturmiljöer är perfekta för utforskande, och särskilt möjligheten att se och hitta olika djur fascinerar de flesta yngre barn. Större buskage där barn kan krypa in och skapa ”egna rum” är mycket uppskattade. Dessutom bidrar växtligheten med olika sinnesupplevelser samt lösa material som blad, kvistar, blommor och frön som kan användas i leken.

Ett besök i en lek miljö börjar ofta vid något attraktivt lekredskap som till exempel en gunga, och kan sedan fortsätta i området runt omkring. Det kan därför vara positivt om lek miljön

gränsar till exempelvis ett skogsparti. Hur lekmiljön samspelar med sina omgivningar är alltid viktigt att fundera på.

Naturen är vår mest grundläggande lek- och lärmiljö. I takt med att hoten mot jordens ekosystem ökar, har det också blivit tydligt att naturen behöver lekande barn. Att i barndomen utveckla en positiv relation till naturen genom rika lekupplevelser, har betydelse för värderingar i vuxen ålder, som att bry sig om miljön. Närmiljöns naturkvaliteter är därför viktiga för våra framtida planetskötare.

Växtval

Vid val av olika arter och sorter är viktigt att i första hand se till vilka lek- och upplevelsevärden de kan tillföra. Biologisk mångfald är en viktig målbild, och fruktträd och bärbuskar samt andra växter som bidrar med sinnesupplevelser och intressanta material är viktiga. Det planterade växtmaterialet bör vara slittåligt för att klara av barnens lek.

Allergi- och förgiftningsrisk behöver tas med i beräkningen, men växter i utemiljön är en förhållandevis liten fråga för barns hälsa och säkerhet. Förgiftningstillbud för att barn ätit giftiga växter är ytterst ovanligt i Sverige, och det finns endast ett fåtal växter som är starkt giftiga.

Sol och skugga

En lekmiljö bör ha en god balans mellan sol och skugga, och hänsyn behöver tas till våra skiftande behov under årets olika årstider. Barns hud är känslig och behöver skyddas mot för mycket UV-strålning. Att bränna sig i barndomen är en stor riskfaktor för att utveckla hudcancer senare i livet. Skugga är särskilt viktigt för platser som inbjuder till stillasittande som t.ex. områden för sandlek och samlingsplatser. En indikator för en solsäker miljö är att mer än halva himlen ovanför lekmiljön täcks av grönska. Om det inte finns uppväxta träd på platsen kan andra former av solskydd behövas i väntan på att träd och annan växtlighet växer upp.

2) Sociala värden

En bra lekmiljö är en plats där man trivs, där man vill stanna länge. Och som tilltalar både barn, unga och vuxna. *Variation* är ett nyckelord för att skapa höga sociala värden. Vi är alla olika, och är på olika humör olika dagar. Känsla av trygghet är också mycket viktigt, se ovan under avsnittet om val av plats.

Sittplatser och samlingsplatser

Yngre barn besöker i regel lekplatser tillsammans med sina föräldrar eller andra vuxna. Ibland är de vuxna med i leken, men ofta sitter de bredvid eller en bit ifrån. Olika former av sittplatser är därför viktiga i en lekmiljö. Dessa kan gärna vara av olika sorter och med lite olika funktion. I en sandlåda kan det till exempel finnas stenar och stockar att sitta på. Det bör alltid finnas någon form av bänkar och gärna sittplatser med bord där man kan äta, liksom trevliga områden för grillning och pic-nic. Samlingsplatser som kan användas av förskolegrupper, sittplatser med tak eller annat väderskydd, och platser som kan uppskattas som hängplatser för ungdomar är ytterligare andra viktiga typer av sittplatser.

Sitt- och samlingsplatser kan vara formella eller informella, och se ut på väldigt många olika sätt.

Mångfunktionalitet

För att inte begränsa användningen av en plats till en smal målgrupp, som till exempel förskolebarn och deras föräldrar, är det viktigt att många element i en lek miljö är mångfunktionella och inte styr användningen onödigt mycket. Designen bör vara flexibel och inte ge tydliga signaler om tänkt målgrupp eller funktion. Naturmaterial som stockar och stenar är bra exempel på element som är flexibla i sin användning och som med lite fantasi kan bli allt möjligt.

Naturmaterial är "okodade" och flexibla inslag i en lek miljö.

Leka många eller vara ifred

Många barn besöker lekplatser för att träffa och leka med andra barn. Lekmiljöer som inbjuder till samarbete eller lek i grupp är därför viktiga. En bred rutschkana är därför mer funktionell än en smal – det är roligare att åka rutschkana tillsammans än ensam, och många barn uppskattar även när föräldrar är med i leken, så även vuxen medverkan är viktig att ta hänsyn till.

Samtidigt är det även viktigt med skyddade ”egna rum”, platser där barn kan krypa in och känna sig ifred och där fantasileken kan spira. Lekbuskage har en lika självklar funktion i en lek miljö som sand- och vattenlek.

I en bred rutschkana kan vuxna åka tillsammans med barn som behöver extra stöd. Det bidrar till en inkluderande och tillgänglig miljö. Lekbuskage är en ovärderlig resurs.

Social inkludering

Olika barn har olika intressen och förmågor. Yngre barn kan inte alltid göra det som äldre barn kan, och en del barn har även olika former av funktionsnedsättningar. En utgångspunkt bör vara att alla ska känna sig inkluderade och ha möjlighet att delta i olika sociala sammanhang. Det innebär inte att alla ska vilja eller kunna göra allt, men i en rik och varierad lek miljö finns det i regel något för alla.

Faciliteter som tillgång till toalett eller servering underlättar besök och bidrar till en inkluderande miljö, liksom anpassningar som gör det lätt att nå lek miljön. Se mer under avsnittet om tillgänglighet längre ned under avsnitt fem.

3) Fantasi och skapande

Lekmiljöer ska skapa förutsättningar för kreativitet, fantasi, och skapande aktiviteter av olika slag. Fantasi- och rollekar kan både vara fartfyllda och lugna, och det behövs olika rum och platser för olika typer av aktiviteter. De lugna lekarna behöver ofta avskärmning för att inte avbrytas och störas av de mer aktiva lekarna. Ett bostadshus har olika rum för olika funktioner, och på samma sätt behövs flera olika rum för att en lek miljö ska stimulera till många olika sorters aktiviteter.

Lösa material

Tillgång till lösa material att bygga och leka med är en av de viktigaste tillgångarna i en lekmiljö. Grus, pinnar, blad, blommor, kottar, is, stenar med mera skapar förutsättningar för kreativ och fantasibaserad lek. Rik tillgång på olika typer av naturmaterial i anslutning till lekmiljöer som inbjuder till rollek och skapande lek, som till exempel sandmiljöer och lekhus förhöjer lekvärdet.

Tillgång till tillverkade material som plankor, rör, redskap och leksaker är också viktigt. Äldre barn kan använda större material som större grenar, lådor och rör för att bygga kojor och andra konstruktioner.

Lösa material att samla, bygga med, skapa med...

Sand och vatten

Sandlek har åtminstone tidigare varit en självklarhet på lekplatser, och med rätt utformning kan sandmiljöer vara intressanta och stimulerande för barn högt upp i åldrarna. Storleken, utformningen och inramningen av sandområdet har stor betydelse för hur platsen uppfattas och används. Små och fyrkantiga sandlådor har begränsat lekvärde och signalerar småbarnslek. Stora och mer dynamiska sandmiljöer har däremot höga lek- och sociala värden som kan stimulera till en stor variation av fantasilekar och skapande. Sandstranden vid havet är en viktig målbild vid utformningen. Kombinationen av sand och vatten är svårslagbar! Vatten bäddar också för ett brett spektrum av sinnesupplevelser och ger oändliga möjligheter

för experimenterande och olika fantasilekar. Vatten i alla sina former (med snö och is) är kanske det material som har högst lekvärde av allt. I kommuner med snörika vintrar kan en snöplan utifrån ett lekperspektiv ha stora värden.

En stor sandmiljö kan vara en mångfunktionell och dynamisk plats. Och vatten är fantastiskt.

Egna avtryck

Barn behöver utrymme att skapa sina egna platser, att sätta avtryck och förändra olika platser. Möjligheten att bygga egna kojor är ett viktigt exempel. Men det kan också handla om att smycka platser, mer eller mindre varaktigt. Projekt där konstnärer samarbetar med barn och unga för att tillföra olika lekvärden i lekmiljöer kan bli mycket uppskattade.

Mosaik och grafitti är tacksamma för projekt med barn.

Smuts och stök

Barn behöver en rik tillgång till lösa material, och tillåtelse att få använda dem på alla möjliga sätt. Minst lika viktigt som den fysiska tillgången är en tillåtande attityd bland vuxna – förvaltare, pedagoger, föräldrar och andra vuxna som använder det offentliga rummet. Barn blir smutsiga när de leker, och det kan se stökigt ut i en spännande lekmiljö. En prydlig och tillrättalagd miljö kanske tilltalar många vuxna, men det är sällan en utvecklande miljö. Information och dialog är viktiga redskap för att jobba med den här frågan. Anpassningar som förenklar för att städa upp, som t.ex. förvaringslådor och skyltar med förhållningsregler, kan också ha betydelse.

Mysigt eller fult och skräpigt? Att få sätta egna avtryck är viktigt för att göra en plats till "sin". Finns det en skillnad i vad vuxna och barn eller unga uppfattar som fint och attraktivt?

Bemannning

Bemannade lekplatser, som parklekar och bygglekplatser, har blivit ovanligt i Sverige. Personal med relevant utbildning i lek och pedagogik kan göra stor skillnad för vad som är möjligt att tillhandahålla i en lekmiljö, och vilken lek som äger rum. Sådan personal kan ansvara för tillgång till verktyg och material, och för att överse riskfyllda moment i leken, som till exempel byggande.

I England (liksom i flera andra länder) finns det så kallade *adventure playgrounds* som bemannas av en särskild yrkeskategori: *playworkers*. I de här lekmiljöerna står barnperspektivet och barns perspektiv i centrum och de är frizoner för barns fria lek. Vi har mycket att lära både av filosofin bakom *playwork*, och vilka kvaliteter som finns i *adventure playgrounds*, men som ofta saknas på moderna lekplatser.

Bilder från adventure playgrounds i London. Barnen är medskapare i allt i lekmiljön.

4) Utforska och experimentera

Fantasilekar är ofta utforskande, och lek med lösa material, sand och vatten är ofta experimenterande. Den kreativa och den utforskande leken överlappar på så sätt varandra, och det här avsnittet kan se som en förlängning av det förra. Utforskandet är på samma sätt som det egna skapandet ett otroligt centralt tema i barns lek. Små barn behöver inga uppmaningar att undersöka hur världen runt omkring dem fungerar, det har de ett eget inneboende driv att göra. I vår kultur begränsar vi vuxna ofta barns möjligheter att utforska och lära – genom vår rädsla för att de ska göra sig illa, eller motvilja mot att de blir blöta och smutsiga. Men vi behöver kreativa problemlösare i framtiden! Därför behöver vi erbjuda våra barn rika miljöer fulla av möjligheter, och även ge dem frihet att få experimentera och upptäcka vad som finns i vår värld.

Vatten och gegg, småkryp och andra djur.

Upplevelser för alla sinnen

En väl utformad lek miljö ger möjligheter till olika former av sinnesupplevelser. Känna olika lukter, höra olika ljud, möjlighet att smaka på till exempel bär, och en rikedom av olika material med olika egenskaper – runda, kantiga, mjuka, hårda, släta, stickiga, kala, håriga och så vidare. Naturmiljöer erbjuder ofta rika sinnesupplevelser, som kan förstärkas med ytterligare planteringar och med olika byggda element. För allt fler barn är lekplatser och de platser som de besöker med förskola och skola den enda kontakt de får med någon form av natur. I urbana och hårdgjorda miljöer behöver vi därför återskapa natur och skapa förutsättningar för att uppleva de olika årstidernas skiftningar och förändring av miljön. Vi behöver göra det möjligt att höra naturljud som rinnande vatten, prassel av löv, eller fågelsång. Ge tillgång till bärbuskar där man kan smaka på till exempel smultron och hallon, anlägga blomsterängar där det är tillåtet att plocka blommor. Och se till att det finns geggpölar där man kan pressa lergeggan genom fingrarna och tårna.

Smultron och blommor att plocka.

Möjlighet att påverka och förändra

Att utforska innebär ofta ett testande och grejande. Att undersöka effekter av vad man gör. En lek miljö måste därför erbjuda möjligheter till interaktion. Element eller redskap som har en flexibel användning och där barnen kan påverka och anpassa funktionen i leken är populära. Naturmiljöer och lösa material erbjuder ofta sådana möjligheter.

Traditionella lekredskap med fokus på motorisk lek erbjuder ofta mycket begränsade möjligheter till interaktion. Men med digitala komponenter öppnas en ny värld av möjligheter för att bygga mer interaktiva lekredskap. Redskap som stimulerar till utforskande och experimenterande.

I forskningsprojektet Digifys utvecklades och byggdes digitala lekredskap som går att interagera med. De digitala komponenterna kan ses som en brygga mellan inne- och utemiljön och fungera som en tydlig lekinvitiation. Ett av syftena i projektet var att utveckla lek miljöer som kombinerar lekvärdena i en naturmiljö (med till exempel olika former av löst material), med det intresse som digitala instrument väcker. De lekredskap som utvecklats sänder ut ljus och ljud i olika former som en respons på barnens aktiviteter, men inte likt ett spel. Det finns inget ”rätt” sätt att använda lekredskapen och vad barnen bestämmer att feedbacken betyder i just deras lek avgörs av deras egen fantasi och inte av redskapen.

På de två testplatserna i Örebro byggdes tre olika typer av lekredskap inom Digifysprojektet. Så kallade **laddrör** där barn kan släppa ner löst material i ett rör och få olika typer av feedback i form av ljud och ljus, **spring-** respektive **musikspår**, med grupper av stolpar utrustade med tryckknappar, ljus och ljud, samt en **ljusring** som monterades upp i några träd för att skapa en mystisk plats.

Läs mer om Digifysprojektet och de komponenter som utvecklats i publikationen *Digifys – Digitala och fysiska lekmiljöer*.

Äventyr

En spännande miljö är en miljö med högt lekvärde. Lekmiljöer som upplevs som fantasieggande och som kanske har ett skimmer av mystik kan bli mycket uppskattade. En stig att följa, en plats där man kan känna historiens vingslag, eller en plats som kanske är bebodd – av vad? Få små barn vill gå en promenad i skogen. Men de följer gärna med på ett skogsäventyr. Det är dock viktigt att det inte är de vuxnas design och fantasi som ska stå i förgrunden. Miljön ska skapa förutsättningar för att barnen ska kunna skapa sin egen fantasivärld på platsen, en fantasivärld som kan förändras dag från dag beroende på besökare och humör.

Den kanadensiska pedagogen David Sobel beskriver sju teman i barns lek som återfinns i alla kulturer. Ett tema är just *äventyr* och ett annat är *stigar & kartor*, som är nära besläktat med äventyr.

5) Rörelseglädje och utmaning

Ett folkhälsoproblem i Sverige idag är att många barn rör på sig för lite i vardagen. Alla lekmiljöer bör stimulera till fysisk aktivitet på olika sätt. Öppna ytor och backar är viktiga för springlekar, och på olika naturliga eller byggda element och lekredskap kan barn klättra, rutscha, balansera, gunga och hoppa.

Det gröna landskapet med en varierad topografi är den viktigaste grundförutsättningen för att stimulera till rörelse. I lekmiljöer där lekredskap eller andra lekbaser är integrerade i ett varierat landskap blir det mer fart i leken. Tillgång till hårdgjorda ytor är också viktigt för många bollspel och bollekar, och för olika aktiviteter på hjul – som kickbike, skateboard eller cykling. För en del barn kan aktiviteter som kan kallas spontanidrott vara den vanligaste leken.

Alla barn behöver stegrande fysiska utmaningar där de kan testa sig själva i gränslandet för sin förmåga och bemästra nya färdigheter. Att utforma miljöer som kan ge ett mycket brett spektrum av utmaningar i olika svårighetsgrader från barn som just lärt sig gå upp till tonåringar är inte en lätt uppgift. Det är omöjligt att tillgodose detta behov med hjälp av färdiga lekredskap med uttänkt funktion – det skulle bli en hopplöst stor samling redskap. Här är det viktigt att fundera i termer av *affordances*, vilka möjligheter och funktioner som finns hos olika naturliga och byggda element. Och också att öppna upp för barns kreativa användning av miljöer, där de själva kan hitta på och också skapa utmaningar för sig själva.

Trappor, murar, kantstenar, sluttningar, stockar och stenar uppfyller ofta små barns behov av att balansera, klättra och hoppa. Lite vildare naturmiljöer med till exempel lite större stenar eller klippor är ofta flexibla miljöer där olika barn kan hitta platser som erbjuder just dem lagom utmaning. Klätterträd är en svåröverskattad tillgång i lekmiljöer som ofta uppskattas väldigt mycket av barn. Ett par plankor i kombination med några stenar kan också skapa möjligheter för barn att bygga en egen balansbana som känns lagom kittande. Färdigtillverkade lekredskap har mycket svårt att erbjuda samma nyanserade komplexitet i vilka utmaningar de erbjuder.

Att hantera barns behov av utmaningar kräver en god förståelse av både barns lek och utvecklingspsykologi och av teknisk riskbedömning. Idag är rädsla för att hållas ansvarig för att barn skadar sig ofta ett av de största hindren för att skapa stimulerande lekmiljöer. Frågan om risk och säkerhet är en strategiskt viktig fråga som måste hanteras professionellt och balanserat. Läs mer om detta längre fram under rubriken *Nyckelfrågor* i avsnitt fem.

Klätterträd är ovärderliga! Och trappsteg, stenar, stockar erbjuder i regel all nödvändig utmaning för små barn. De skickar inga signaler om att en viss plats är avsedd för "småbarnslek", vilket kan göra en plats mindre attraktiv för äldre barn.

Läs mer:

- *Solomon, S (2014). The science of Play. How to Build Playgrounds That Enhance Children's Development. University Press of New England.*
- *Shackell, A, Butler, N, Doyle, P and Ball, D. (2008) Design for Play Play. A guide to creating successful play spaces. Play England.*
- *Learning through landscapes. The good schoolground guide. Developing school playgrounds to support the curriculum and nurture happy, healthy children. Online-publication.*
- *Evergreen (2013). Landscape and child development. A design guide for early years-kindergarten Play-learning environments.*
- *Sobel, D. (2008) Childhood and Nature – design principles for educators. Stenhouse Publishers.*
- *Mårtensson, F.(2013) Vägledande miljödimensioner för barns utomhuslek. Socialmedicinsk tidskrift 4/2013.*

För mer material se hemsidor för Learning through landscapes, Play England, Play Scotland, Play Wales, Play Australia.

Del 5: Analys av lekmiljöer

A och O för att analysera en lekmiljö är att studera hur den används av barn och andra i praktiken. Om du är förvaltare eller beställare av lekmiljöer bör du avsätta tid varje år för sådan analys. Det ökar din förståelse för lek och lekvärden, och gör att du kan ta bättre beslut om hur olika platser kan utvecklas och förbättras.

Observation och samtal

Den enklaste formen av analys är helt enkelt att observera vilka aktiviteter som förekommer i en viss miljö vid några olika tillfällen. Vilka är där? Vad gör de? Vilka former av lek förekommer? Vilka former av lek förekommer inte?

Gåturer

Ett mer avancerat sätt att samla in kunskap och information om hur olika platser används är att planera in gåturer med en handfull barn eller ungdomar med anknytning till platsen. Turen kan styras av enkla frågor som: Visa mig en eller flera platser som ni gillar? Vad gör ni här? Vad gillar ni med platsen? Eller samma sak om platser som undviks, till exempel för att de upplevs som otäcka.

I bilaga 3 kan du läsa mer om olika metoder för dialog och delaktighet.

Bedömning av kvaliteter

För att bedöma en plats, och beskriva styrkor och brister kan det vara bra att utgå från en struktur med grundvärden. Här nedanför presenteras en sådan struktur som kan användas som ett ramverk i en analys och bedömning av en lekmiljö.

Det finns ingen ultimata, perfekt lekmiljö. En lekmiljö är inte en produkt, det är en miljö som skapar förutsättningar för olika upplevelser, och där besökarna är medskapare i sin upplevelse. Bedömning av lekmiljöer lämpar sig därför inte så bra för poängräkning där syftet är att nå full pott. Olika platser är olika, så måste det vara. Vissa har ett smalare spektrum av vilka aktiviteter och upplevelser de erbjuder, men om det är positivt eller negativt avgörs av sammanhanget som platsen ingår i.

Här skiljer sig lekmiljöer i det offentliga rummet från förskole- och skolgårdar. Offentliga lekmiljöer ingår i ett nätverk och kan genom variation komplettera varandra. En förskole- eller skolgård är däremot en plats som barnen inte väljer själva, utan är hänvisade till att vara på, dag efter dag. Kraven på att en förskole- och skolgård uppfyller höga kvalitetskrav och erbjuder ett stort antal basfunktioner är därför mycket större – den måste vara en rik, varierad och flexibel miljö. För bedömning av pedagogiska utemiljöer – se verktyget *Utemiljövärde* som utvecklats av Karlstads kommun.

Förnuft och känsla

Bedömning av lekmiljöer kan jämföras med recensioner av filmer. En sådan recension skrivs sällan som en checklista där man kryssar i om filmen uppfyller olika kriterier, istället skriver

filmkritikern en text eller berättelse där upplevelser, kvaliteter, styrkor och brister beskrivs. Personer som skriver bra filmrecensioner är ofta väl bevandrade inom filmvärlden och baserar sin recension både på professionell kunskap och erfarenhet, och på sin egen subjektiva upplevelse. Bedömningar av lekfilmjöer kräver på liknande sätt kunskap och förståelse för lek, samtidigt som de alltid kommer innehålla subjektiva inslag.

Det är viktigt att komma ihåg att lekfilmjöer i regel är resultat av en lång rad beslut där målkonflikter och prioriteringar hanterats. Resurser är begränsade och räcker inte till att maxa allt. Att välja vilka inslag eller kvaliteter som ger högst värden på en viss plats eller i ett visst sammanhang handlar om känsla och bedömningsförmåga. Det är alltid en subjektiv process, men kan motiveras professionellt av en person med god kunskap och förståelse i bagaget.

I bilaga 2 kan du läsa exempel på bedömningar av en handfull olika lekfilmjöer.

Struktur för stöd vid analys och bedömning av lekfilmjöer

Protokollet nedan innehåller nio kvalitetsaspekter med en beskrivning av viktiga ingredienser. De första aspekterna i listan kan sägas handla om det första intrycket man får av en plats och vilka känslor den väcker. Sedan följer aspekter som berör den fysiska miljön och hur platsen upplevs. Den sista halvan av protokollet beskriver olika lekvärden.

Protokollet kan användas för poängberäkning vid inventering av ett flertal lekfilmjöer i ett område eller kommun, om syftet är att se översiktliga mönster i styrkor och brister. Tänk på att poängräkning ibland kan leda fel. Det är viktigt att ställa sig frågor om hur man ska hantera resultaten, till exempel på hur man kan (eller inte kan) jämföra totalsummor, och om man vill lägga olika stor vikt vid poäng för olika kategorier av värden. Den här strukturen har inte testats och utvärderats för användning av poängräkning.

Vid analys av enskilda lekfilmjöer kan protokollet användas som ett tankestöd, men kom ihåg att det inte handlar om något recept som ska följas slaviskt. Vilka ingredienser som är särskilt intressanta eller viktiga varierar mellan olika platser och sammanhang. I bilaga 1 finns en ännu mer utförlig checklista som också kan användas som ett tankestöd vid analys av lekfilmjöer.

Kvalitetsaspekt	Beskrivning av önskvärda kvaliteter	Analys och bedömning
Inbjudande	<i>Lekmiljön känns välkomnande och lockar till lek. En genomtänkt utformning av platsen visar att barns lek är viktig och bidrar till att miljön upplevs som inbjudande. Lekmiljön har en tillåtande atmosfär – den är till för att användas. Grönska bidrar till att platsen upplevs som vacker och trevlig.</i>	
Karaktär	<i>Lekmiljön uppfattas ha en egen karaktär eller "själ". Lekmiljön har utformats med utgångspunkt från den specifika plats där den är lokaliserad. Unika eller personliga inslag gör det lätt att skapa en egen relation till platsen, som t.ex. att ge platsen ett eget namn.</i>	
Lokalisering och samspel med omgivning	<i>Platsen för lekmiljön är väl vald. Det är en plats som upplevs som tillgänglig och trygg. Omsorg vid utformningen av platsen gör att lekmiljön samspelar med omgivningarna.</i>	
En skön plats att vara på	<i>Naturliga och byggda element skapar ett behagligt mikroklimat med balans mellan sol och skugga, goda vindförhållanden och möjlighet till regnskydd. Gröna väggar och tak är ett av de bästa sätten att skapa ett bra klimat och bidrar även med estetiska kvaliteter som årstidsväxlingar.</i>	
Rumslighet och skala	<i>Lekmiljön har en varierad topografi som bidrar till att skapa ett intressant leklandskap. Topografien samt gröna väggar och tak, eller byggda element, bidrar till miljöns rumslighet och en ombonad känsla. Det finns både platser med utsikt och lägre liggande gömslen. Utformning av olika "rum", lekredskap eller annat har gjorts med hänsyn till en barnskala – barns storlek och synfält.</i>	
Sociala kvaliteter	<i>Lekmiljön har en variation av olika typer av platser – platser för fart och aktivitet och platser lugn och grejande, öppna och fria platser, och undangömda, hemliga platser. Det finns platser där man kan vara i händelsernas centrum, vara åskådare eller vara i fred. Majoriteten av fasta element och föremål är mångfunktionella och flexibla i sitt användningsområde. Design av dessa ger inte tydliga signaler om tänkt målgrupp eller</i>	

	<p><i>användning.</i></p> <p><i>Lekmiljön skapar förutsättningar för barn med olika förmågor att leka tillsammans och umgås. Att miljön är varierad och rik på innehåll gör att det finns något för alla.</i></p> <p><i>Det finns gott om inbjudande sittplatser, samlingsplatser, och andra mer informella platser att hänga på.</i></p>	
Fantasi och skapande	<p><i>Miljön och redskap styr inte leken, snarare skapar de förutsättningar för en stor variation av lekar och aktiviteter. Det finns inbyggda möjligheter för att interagera med, förändra och manipulera miljön och fasta element. Det finns möjlighet för barn och unga att skapa och ta i anspråk "egna platser" i lekmiljön. Det finns gott om lösa material av olika sorter. Lekmiljön är en plats där fantasin kan flöda, i skapande lekar, rollekar mm.</i></p>	
Utforska och experimentera	<p><i>Lekmiljön stimulerar alla sinnen. Det är en plats där det är möjligt att utforska hur olika material, levande och människoskapade, känns och har för egenskaper. Det finns gott om löst material. Utformning med tanke på biologisk mångfald gör att barn kan skapa en positiv relation till naturen, t.ex. genom att hitta och undersöka småkryp.</i></p> <p><i>Lekmiljön inbjuder till fortsatt upptäcksfärd i landskapet runt omkring. Åtminstone yngre barn kan förväntas uppleva miljön som spännande.</i></p>	
Rörelseglädje och utmaning	<p><i>Miljön inbjuder till rörelse och aktivitet. Miljön och byggda element ger många och varierade möjligheter att springa, rulla, krama, balansera, klättra och hoppa. En uppskattad kvalitet är att miljön skapar förutsättningar för klassiska regellekar som t.ex. dunken.</i></p> <p><i>Miljön och byggda element har valts och utformats utifrån ett balanserat förhållningssätt till risk, som vägt in barn och ungas behov av att utmana sig själva. Det är möjligt för barn i olika åldrar att uppleva pirr i magen, men det är inte en miljö som bedöms vara farlig, där det finns uppenbara risker för att barn ska få allvarliga skador.</i></p>	

Beställning av lekmiljöer

Vid beställning av en helt ny lekmiljö kan det behövas en annan form av stödmaterial. En beställare som ber en konsult rita ett förslag på en lekmiljö behöver sätta upp tydliga ramar för uppdraget. Uppdragsbeskrivningen behöver beskriva sammanhang och vad som ska uppnås. Det kan också vara bra att ange principer som ska vara vägledande i design och gestaltning.

Viktiga frågor att ta hänsyn till är till exempel:

- Vilka lekmiljöer finns i övrigt i området? Hur används de? Vad har de för styrkor och brister?
- Vilka målgrupper använder både den aktuella och andra miljöer i området? Även om platsen ska tilltala en bred publik, finns det någon målgrupp som är särskilt viktig?
- Vad har den aktuella platsen för befintliga värden (geografiska, historiska, sociala, estetiska osv)? Vilka värden är viktiga att bevara och förstärka?
- Vad är målsättningen för den nya platsen? Hur vill ni att den ska uppfattas och användas?
- Finns det andra beslutade målsättningar att ta hänsyn till?
- Resurser är i regel begränsade – vilka prioriteringar ska vara vägledande i designen?

I Bilaga 4 finns exempel på Design principer som formulerats av PLAYLINK, verksamma i England. De här principerna är vägledande i deras design- och utvecklingsförslag av lekmiljöer. Att formulera sådana principer kan vara ett bra sätt att som beställare sätta upp ramar för ett uppdrag.

Del 5: Organisatoriska frågor

Resurser och styrning

Tid och personalresurser

Allas ansvar är ingens ansvar. Det behövs i regel en utsedd person som ansvarar för det strategiska utvecklingsarbetet med lekmiljöer för att det ska bli någon förändring. Uppdraget kan behöva tydliggöras i en tjänstebeskrivning för att tid för utvecklingsfrågor ska kunna avsättas. Beroende på storlek och komplexitet i organisationen kan det även behövas ett forum för gränsöverskridande samverkan. Ansvar för lekmiljöer för barn kan till exempel ligga på enheter eller bolag ansvariga för parker, naturvård, fritid, stadsplanering, hållbarhetsfrågor som miljö och folkhälsa och såklart förskola och skola.

Kompetensutveckling

Förmåga att skapa bra lekmiljöer är en kunskapsfråga som så mycket annat. Det kräver löpande fortbildning och omvärldsbevakning. Studieresor och surfning på nätet ger ny inspiration från goda exempel. En mycket viktig källa till kunskap är att utvärdera befintliga lekmiljöer och analysera hur de används av olika målgrupper i olika sammanhang.

Styrning

Ansvar och utveckling av lekmiljöer är strategiska frågor som behöver tydliggöras i styrdokument och förankras med beslut i politiska nämnder eller andra styrande organ. En policy, strategi eller riktlinjedokument tar upp viktiga frågor som mål och syfte, viktiga kvaliteter som ska eftersträvas och hantering av nyckelfrågor som till exempel säkerhetsfrågor, riktvärden för tillgång och former för dialog och delaktighet.

Samla ihop olika exempel på styrdokument från andra organisationer, och diskutera vilka frågor ni behöver behandla och på vilket sätt. Se till exempel *Örebro kommuns Riktlinjer för lekplatser* som antogs år 2017.

Planering – handlingsplan

Mål, ställningstaganden och riktlinjer anges i ett styrdokument. Men för att lägga upp planering och budget på några års sikt krävs en handlingsplan. Det förutsätter koll på nuläget vilket i regel innebär behov av inventering och bedömning av befintliga lekmiljöer. Viktiga frågor är: *Hur ska lekmiljöerna inventeras? Hur ska den insamlade informationen hanteras? Vad är viktiga principer vid prioritering av åtgärdsbehov? Hur kan nyttan av utveckling av lekmiljöer för barn värderas, och vägas mot andra investeringsbehov?*

Nyckelfrågor som behöver hanteras

Här nedan beskrivs några frågor som kan vara komplexa eller som innebär målkonflikter och som därför kräver god förståelse för att kunna hitta ett balanserat hanteringsätt.

Säkerhet och balanserade riskbedömningar

Markägare är enligt Plan- och bygglagen skyldiga att underhålla lekplatser så att risker för olycksfall begränsas. Ett allt för stort fokus på säkerhet kan dock motverka själva syftet med lekplatserna – att skapa attraktiva och spännande lekmiljöer och mötesplatser som bidrar till barns hälsa och utveckling. Utmaningar som barn själva väljer innebär möjligheter till lärande. Barn behöver tidigt lära sig att bedöma och hantera risker i sin omgivning, och inläringen sker i första hand genom egna erfarenheter. Att våga lita på sin förmåga och att själv kunna sätta sina egna, personliga gränser, skapar trygghet och är en mycket viktig säkerhetsfråga ur ett långsiktigt perspektiv.

Forskning om barns utveckling lyfter fram att barn aktivt söker utmaning i sin lek. Barn testar sina gränser, både kroppsligt och mentalt. Det är genom erfarenheter av sådana valda risker som barnen bygger upp en sund riskbedömningsförmåga och även sitt självförtroende. Ellen Beate Sandseter vid universitetet i Trondheim kallar sådan lek för ”scary-funny”, kittlande lek där det läskiga också är det roliga. Lekmiljöer behöver erbjuda barn möjligheter att utforska och utveckla sina förmågor. De viktigaste utmaningarna som lyfts fram i Sandseters forskning handlar om att:

- Utforska höjder
- Uppleva hög fart
- Uppleva fara, till exempel att närma sig eld
- Testa verktyg
- Kämpa med andra

- Vara själv, utan vuxnas sällskap

Att barn ibland ramlar och slår sig är en normal konsekvens av deras lek. Ett förhållningssätt som syftar till riskminimering riskerar att skapa miljöer som barn tycker är tråkiga och oinspirerande. Däremot är det naturligtvis fortfarande lika viktigt att försöka identifiera och få bort aspekter i utemiljön som innebär fara för allvarliga, svåra skador. Sådana faror och risker som barnen inte själva kan uppfatta är inte önskvärda i lekmiljöer.

Lagrum och balanserade bedömningar

Plan- och bygglagen, Produktsäkerhetslagen och Boverkets byggregler berör den fysiska miljöns utformning och har till syfte att begränsa olycksfall. *Standarderna EN-1176* och *EN-1177* utgör inget lagkrav men är en utgångspunkt vid besiktning av fasta lekredskap som beskrivs i standarderna. Besiktningen är en teknisk bedömning och ett viktigt underlag för beslut om eventuella risker i en lekmiljö. Ett annat viktigt underlag är bedömningar av lekvärde och vilka positiva aspekter för barnens lek och lärande som ett visst föremål har i lekmiljön.

I England har en metod som kallas *Risk Benefit Assessment* utvecklats. Den stöds av brittiska Health and Safety executive, en myndighet med ansvar för barns hälsa och säkerhet, som i ett utlåtande framhåller att det är viktigt att ha ett balanserat förhållningssätt till risker i barns lekmiljöer och inte låta rädslan för att barn ska göra sig illa gå till överdrift. I en balanserad riskbedömning bedöms alltså både värden och risker med olika aspekter i en lekmiljö, och en viktig princip är att börja bedöma vilka värden och positiva aspekter som är förknippade med ett visst element i en lekmiljö. Syftet är att skapa miljöer där barn kan testa sina gränser inom rimligt säkra förhållanden. Förhållningssättet kan beskrivas som att det inte handlar om att skapa miljöer som är så säkra som möjligt, utan miljöer som är tillräckligt säkra.

Rädsla för att ställas till svars för att barn skadar sig är ofta ett av de största hindren för att skapa stimulerande utemiljöer. För att kunna tillämpa ett balanserat förhållningssätt till säkerhets- och riskfrågor i en organisation behövs därför följande:

- Utbildning i och förståelse för balanserade riskbedömningar (kallas risk/benefit på engelska).
- Utbildning och förståelse för teknisk riskbedömning utifrån standarder för lekredskap.
- Styrdokument som anger att balanserade riskbedömningar ska tillämpas och syftet med detta.
- Dokumentation av riskbedömningar som gjorts och av skador som uppstått och som man har kännedom om.

Läs mer:

- *Statement from Health and Safety Executive. Children's play and leisure – promoting a balanced approach: <http://www.hse.gov.uk/entertainment/childrens-play-july-2012.pdf>*
- *Ball, D, Gill, T & Spiegel, B. (2012) Managing Risk in Play Provision: Implementation guide. Play England.*
- *Risk in play and learning. Ubud-Höör declaration 2017. (Se referenslistan).*
- *Sandseter, E. (2012) Children's risky play in early childhood education and care. Childlink 3(2012)*

Tillgänglighet och inkludering

Olika funktionsnedsättningar ställer olika krav på anpassningar för att öka tillgång och tillgänglighet. Funktionsnedsättningar är inte något som registreras systematiskt i Sverige och tillgänglig statistik grundas därför på enkäter och till exempel beslut om stöd inom vård och omsorg. Definitioner för vad som räknas som en funktionsnedsättning varierar också i olika sammanhang. De vanligaste funktionsnedsättningarna bland barn ”syns” inte - det handlar om astma, allergier, kognitiva funktionsnedsättningar och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar som adhd eller autism. Ibland likställs tillgänglighetsanpassningar med anpassningar för rörelsehinder, men det är förhållandevis få barn och unga i Sverige som använder förflyttningshjälpmedel som rullstolar. Samtidigt är rörelsehinder en form av funktionsnedsättning som ställer ganska stora krav på anpassning av miljön. Enligt infoteket om funktionshinder finns det ca 7000 barn och unga med rörelsehinder i Sverige, varav ungefär hälften använder förflyttningshjälpmedel som rullstol. Föräldrar eller andra medföljande vuxna kan dock också ha rörelsehinder, vilket ställer krav på framkomlighet i lekmiljöer.

Tillgänglighetsaspekter ska alltid vägas in vid gestaltning av nya lekplatser, och i samband med detta är det viktigt att balansera olika behov mot varandra. Utgångspunkten bör vara att alla ska känna sig inkluderade och ha möjlighet att delta i olika sociala sammanhang. Det innebär dock inte att varje enskild del av en lekmiljö behöver anpassas för varje form av funktionsnedsättning. Med begreppet *tillgänglighet* ligger fokus på att undanröja fysiska hinder, men med *inkludering* ligger fokus istället på att undanröja sociala hinder – hinder från att delta i en gemenskap. En av de vanligaste konsekvenserna av ett funktionshinder är utanförskap.

Vid utformning av nya, eller utveckling av befintliga lekmiljöer är det viktigt att fundera på hur platsen kan användas av olika personer - barn i alla åldrar, vuxna, och barn och vuxna med någon form av funktionsnedsättning. Barn med någon form av funktionsnedsättning är i första hand just barn, och de har behov av lika rika miljöer och upplevelser som alla andra. Att skapa och experimentera, känna olika sinnesupplevelser, göra saker själva och tillsammans med andra, uppleva rörelseglädje och utmana sig själva.

Två saker som ofta kommer upp i diskussioner av tillgänglighet på lekplatser i Sverige, är gummimattor och specialanpassade lekredskap. Rullstolskungor och liknande redskap som endast är till för barn med särskilda funktionsnedsättningar, räknas dock inte som inkluderande då de separerar och skiljer ut olika användare. De kan ge tillgång till en specifik upplevelse, men bidrar inte till gemenskap. Anpassningar som inte syns och sticker ut lika tydligt, men som ändå ger barn med olika förmåga möjlighet att dela en upplevelse tillsammans, räknas som inkluderande.

Här nedanför finns länkar till två vägledningar om inkluderande lekmiljöer, en från Play Wales och en från en australiensisk organisation. De lyfter fram att ett mer nyanserat förhållningssätt, där lekvärde för alla står i centrum. De nyckelfaktorer de lyfter fram för att skapa inkluderande lekmiljöer är i mångt och mycket samma som beskrivits tidigare i den här skriften under kapitel 3. Som att skapa rika och varierade lekmiljöer med god tillgång till lösa material, med möjlighet till rika sinnesupplevelser, och möjligheter att utmana sig själv. Gröna, intressanta platser där det finns något för alla, och för olika humör och dagar.

Den här tabellen grundar sig på vägledningen från Play Wales. Här beskrivs fyra olika kategorier av funktionsnedsättningar och exempel på anpassningar eller kvaliteter i en lekmiljö som kan öka lekvärdet.

Typ av funktionsnedsättning och exempel	Exempel på kvaliteter och anpassningar
<p>Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar</p> <p>ADHD, autism, nervösa syndrom, post traumatic stress disorder.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Upplevelse av trygghet. • Variation och valmöjligheter, som aktiva eller lugna ytor, möjlighet att gå undan eller leka i fred. • Stort inslag av grönska och natur. • Tillgång till löst material för grejande, utforskande och avslappning. • Sand- och vattenlek. • Sinnesupplevelser.
<p>Kognitiva funktionsnedsättningar</p> <p>Utvecklingsstörning, inlärningssvårigheter, beteendestörningar</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Utformning av lekmiljön som gör den lätt att förstå och använda. • Om skyltar sätts upp bör de vara tydliga och lätta att förstå. • Variation och valmöjligheter, som aktiva eller lugna ytor, möjlighet att gå undan eller leka i fred. • Naturliga gränser eller staket mot riskfyllda miljöer som t.ex. hårt trafikerade vägar. • Generösa mått på lekutrustning och annat som tillåter att en vuxen eller annan kan vara med och stötta, eller att barnet är mer storvuxet för lekupplevelser som vanligtvis attraherar yngre och mindre barn.
<p>Rörelsenedsättning</p> <p>Beroende av rullstol, använder hjälpmedel, är muskelsvag eller med begränsad förmåga att använda armar, händer eller ben.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Stigar eller ytor som är lättframkomliga och utan för stark lutning. • Handtag eller räcken att hålla sig i för att underlätta förflyttningar. • Lekmiljöer som inte kräver fysisk styrka, som t.ex. sand- och vattenlek, lek med lösa material, sinnesupplevelser mm.
<p>Hörsel eller synnedsättning</p> <p>Döv eller nedsatt hörsel, blind eller nedsatt syn, dövblind.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Bra ljudmiljö utan störning av buller. • Kanter eller färgsättning som är lätta att följa. • Användning av olika material med olika textur och former. • Sinnesupplevelser som möjlighet att lukta och smaka på växter och bär. Eller upplevelser av ljus, ljud och vibrationer.

Läs mer:

- *Play Wales. (2017). Creating accessible play spaces – a toolkit. Webpublikation.*
- *Inclusive playspace guidelines. Webpublikation:
<http://touchedbyolivia.com.au/inclusiveplayspace/>*

Inkludera även tonåringar

Det är vanligt att fokusera på barn i åldern ett till tolv år när lekmiljöer planeras och designas (även om de äldre barnen i det spannet sällan hittar så mycket som intresserar dem på traditionella lekplatser). Tonåringars användning av både lekplatser och andra platser i det offentliga rummet betraktas ofta som störande och ibland hotfullt av vuxna. Många vuxna är helt enkelt rädda för tonåringar, särskilt utomhus och i grupp. Nedskräpning och skadegörelse som ett fåtal orsakat ses ofta som skäl till försök att eliminera ”hängplatser” och på olika sätt hindra tonåringar från att hitta platser där de kan umgås.

I ambitionen att skapa inkluderande miljöer bör inte heller tonåringar glömmas bort. I tonåren står ofta det sociala samspelet i fokus. Mycket energi riktas mot att bygga upp sin identitet, hitta sig själv och sin plats i den sociala gruppen, där hierarkier kan vara mer eller mindre framträdande. Tonåringar behöver platser där de kan träffas och där samtalen kan flöda. Precis som för yngre barn behövs en variation av platser – trygga, hemtrevliga, spännande och hemliga. Känslan av att ha en egen plats kan vara viktig, en plats som man kan påverka och förändra. Platser för aktiviteter kan handla om både sport och träning, och det mer lekfulla. Även om många vill markera avstånd till barndomen kan det ändå vara kul med stora gungor eller rutschkanor, så länge dessa inte har för tydlig småbarnsdesign. Utmaningar är lika viktiga som för yngre barn, men kan ta sig olika uttryck, och innebär ibland ett tydligt risktagande (särskilt om ett av syftena är att imponera på kompisar).

Barnperspektiv

Barnperspektiv är något som vuxna har (eller inte har) och innebär att man försöker utgå från vad man tror är barns behov och önskemål. Barns perspektiv är barnens egna tankar och uppfattning om något.

Vi som planerar, förvaltar och utvecklar barns lekmiljöer är vuxna. Det är lätt hänt att det är ett vuxenperspektiv som styr vårt arbete. Men lekmiljöerna är till för barn, för att barn ska ha kul, utvecklas och må bra. Vi behöver därför ibland ifrågasätta oss själva och våra beslut, och försöka se på lekmiljöerna ur ett barnperspektiv. Vi behöver också ta in barns perspektiv genom att besöka platser tillsammans med barn och reflektera över lekvärdena.

Ibland kan det finnas motsättningar mellan ett vuxenperspektiv och ett barnperspektiv. I tabellen nedanför listas några exempel på sådana motsättningar. Om vuxenperspektivet blir allt för dominerande är det risk att vi skapar tråkiga och tillrättalagda lekmiljöer.

Den här uppställningen av skillnader i vuxen- och barnperspektiv på lekmiljöer kom till vid en studieresa till London. Många av de vanliga lekplatserna i Londons parker och skolgårdar är mycket torftiga och 100 % KFC. Säkerhetsfrågorna har i England fått ännu större utrymme än i Sverige (men de har även en tydligare diskussion om hur *the fear culture* påverkar barns tillgång till lekmiljöer). Samtidigt har London ett antal adventure playgrounds som är raka

motsatsen till KFC-lekplatser. De är som barnens frizoner där allt är tillåtet (men ändå kontrollerat, alla adventure playgrounds jobbar systemtiskt med *risk/benefit assessment* och inspekteras på samma sätt som lekplatser i parker). Adventure playgrounds är organiska – de har inte planerats, ritats och byggts – de har vuxit fram under årtionden och förändras hela tiden. Här får barnen vara med och skapa lekredskap och miljön är full av resultat från tidigare och pågående projekt. Här finns inget rätt eller fel, barnens fantasi och idéer styr leken, och det är helt klart platser som ser både stökiga och skräpiga ut. Att se barns lek i full gång på en adventure playground är inspirerande om man har rätt glasögon på sig och förstår vad man ser. De är den fria lekens högborg.

Men det är svårt att förstå hur KFC och adventure playgrounds kan finnas i samma stad. På en plats vi besökte låg de till och med vägg i vägg. Ett staket skiljde en skolgård från en adventure playground, där miljön på ena sidan av staketet bestod fullständigt av gummimatta, konstgräs, asfalt, några katalogredskap och diverse staket. Medan miljön på andra sidan var vildvuxen och äventyrlig, full av olika skapelser och omkringströdda grejer. Hur är det möjligt? En förklaring kan vara att de vuxna som ansvarar för respektive plats har olika perspektiv. Den tillrättalagda skolgården har planerats utifrån ett vuxenperspektiv, medan de playworkers som ansvarar för adventure playground har ett utpräglat barnperspektiv.

VUXNA		BARN	
Använder ögonen	Bedömer en plats utifrån hur den ser ut.	Använder hela kroppen	Upplever en plats med alla sinnen och mer fysiskt.
Gör saker av en anledning	Lek är bra fysisk aktivitet, viktigt för inlärning, utveckling av kroppen mm	Lek är livet	Om det är kul är det kul. Lek är glädje, frihet, äventyr...
Har bråttom	Tid är en bristvara och bör användas effektivt.	Riktigt lek är FLOW	Tappar känslan för tid.
Passiva konsumenter	Värderar produkter. Dyrare är bättre.	Kreativa, vill påverka	Värdesätter en lekmiljös utbud – vad kan jag göra här?
Känsliga för sociala regler	Det är fel att använda grejer på annat sätt än vad de är designade för.	Nyfikna på att se vad som är möjligt	Vill testa. Använder grejer på oväntade och förvånande sätt.
Uppskattar ordning & reda	Stökighet är fult och ett tecken på att något är fel.	Uppskattar rika lekmiljöer.	Stökar ner. Efter intensiv lek är det ofta rörigt.
Oroar sig och vill ha kontroll	Oroliga för att barn ska göra sig illa och att saker ska gå sönder.	Vill lära sig att behärska nya saker.	Testar sina gränser (och misslyckas ibland).
Större	Gillar större platser och överblick.	Mindre	Gillar mindre platser och kryp-in.

Riktvärden för tillgång

För att uppnå mål om goda uppväxtmiljöer för barn krävs en god tillgång till lekvänliga miljöer. I god tillgång ingår flera olika aspekter. Det handlar om självklart om närhet, men också hur vägen till en plats upplevs och barntätheten i området. Hur attraktiv en lekmiljö är i sin utformning och innehåll har också betydelse, liksom om det finns en variation bland lekmiljöerna i ett område.

I en kommun med ansvar för det offentliga rummet bör målsättningar för tillgång till lekmiljöer diskuteras. Vilka riktvärden är relevanta för tillgång till olika typer av platser och olika funktioner? Den vardagliga leken kräver i regel närhet – inom synhåll från bostaden.

Mindre bostadsgårdar med sämre förutsättningar för lek och aktiviteter, mindre och dessutom upplevelsefattiga skolgårdar, och satsningar på större men färre lekplatser är trender i vår samtid som alla bidrar till att barns tillgång till utvecklande lekmiljöer minskar. Tillgång till verkligt stimulerande lekmiljöer begränsas för många barn till förskolans utflyktsförmiddag en gång i veckan, och kanske ytterligare en utflykt med föräldrarna på helgen. Men barn behöver tillgång till stimulerande lekmiljöer varje dag!

Miljöaspekter

Precis som i andra sammanhang är det viktigt med ett miljö- och hållbarhetsperspektiv vid utformning av lekmiljöer. Vilka material och resurser behöver användas? Kan förnybara material väljas, kan material återbrukas eller återanvändas? Finns det miljö- eller hälsorisker kopplade till anläggning eller användning av vissa produkter?

Ämnen som är giftiga eller skadliga bör undvikas i lekmiljöer, och när lekmiljöer anläggs eller utvecklas är det viktigt med medvetna materialval. Naturmaterial är i regel att föredra när det gäller större ytor eller produkter. Vid val av fallskyddsmaterial bör därför sand, flis eller andra naturmaterial väljas i första hand före gummimatta och konstgräs. Beslut om utformning och innehåll i utemiljön behöver grundas på kunskap om vilka kemikalier och produkter som innebär risker för barnen i kombination med en balanserad riskbedömning. Målkonflikter kan uppstå om riskminimering sker på bekostnad av barns rätt till lek och lärande, som till exempel exkludering av alla plastföremål, även sådana som inte innebär faktiska risker för barnen. Balanserade riskbedömningar är lika viktiga när det gäller giftfri miljö som i andra frågor runt barns miljöer.

Dialog – som man frågar får man svar

Barnkonventionen framhåller barns rätt att få vara med och påverka i frågor som berör dem. Det gäller till exempel barns lekmiljöer. Men beroende på vilka former för dialog och påverkansmöjligheter som väljs, så kan resultaten både stödja eller hindra i arbetet att skapa lekmiljöer med hög kvalitet.

Att fråga barn vad de vill ha i en ny lekmiljö, eller be dem rita sin drömllekplats gör ofta att fokus hamnar på häftiga lekredskap. *Saker* är lättare att beskriva än *upplevelser*. Och eftersom många barn och vuxna tänker på lekplatser som en samling lekredskap så blir det kanske det

man önskar sig, eftersom det är det man känner till. Det här citatet från en artikel av Sue Gutteridge och Judy Legg (se länk nedan) ger ett exempel på att dialog inte är så enkelt som att bara fråga vad någon vill ha:

Matthew, 8 år, observerades under två timmar på en lekplats. När han kom gick han direkt fram till linbanan där han lekte i tio minuter. Resten av tiden tillbringade han med att förflytta vatten (i en tom chipspåse) från en plaskdamm till en sandlåda där han byggde kanaler och fördämningar. När han skulle lämna platsen frågade vi vad han tyckte bäst om i lekmiljön. Han tittade sig omkring och sa "linbanan" – det mest iögonfallande objektet på platsen, och något som var lätt för honom att sätta ord på.

Judy och Sue föreslår att dialog med barn är viktigast som ett verktyg för att lära sig mer om lekvärde och hur olika lekmiljöer fungerar och används. Att observera barns lek, och att reflektera över olika lekmiljöer tillsammans med barn är en mycket viktig uppgift för förvaltare och beställare av lekmiljöer. Det är ett löpande arbete som bör ingå i ordinarie förvaltning och utvärdering. Att be barn skriva en önskelista eller välja redskap till en ny lekplats leder däremot sällan till att skapa lekmiljöer med högt och bestående lekvärde. Frågan *vad vill du ha* ger ofta svar om lekredskap. Frågan *vad vill du kunna göra* flyttar fokus till olika former av aktiviteter, och frågan *vad vill du känna* leder tankarna till olika former av upplevelser.

I bilaga 3 kan du läsa mer om olika metoder för dialog och delaktighet.

Läs mer: Artiklarna A shoal of red herrings 1 och 2 av Judi Legg och Sue Gutteridge. Publicerade på PLAYLINKS hemsida:

<https://playlink.org/a-shoal-of-red-herrings-i.html>

<https://playlink.org/a-shoal-of-red-herrings-ii.html>

Delaktighet i skötsel – vägar framåt?

I förskole- och skolmiljöer är barn och pedagogers aktiva ansvar och skötsel av sin gård en fråga med stor betydelse. Delaktighet i skötseln av gården och inflytande i olika utvecklingsåtgärder bidrar till ökad ansvarskänsla och även stolthet. I förskole- och skolmiljöer bör utveckling av utemiljön vara en ständig process, där alla ska kunna känna att de är medskapare. I en demokratisk förändringsprocess där barnen är delaktiga, byggs värderingar och förståelse för hur vårt samhälle är uppbyggt. Barn, elever och pedagoger behöver därför utrymme och mandat för att få skapa nytt på gården och förändra olika platser.

Genom samarbeten och överenskommelser kan pedagogiska verksamheter och exempelvis föreningar vara delaktiga i skötsel och utveckling även av lekmiljöer i offentliga miljöer.

Avslutande ord

Barnkonventionen blir svensk lag år 2020. I alla beslut som berör barn ska barns bästa beaktas. En av de viktigaste sakerna vi kan göra för våra barn är att se till att de har de allra bästa förutsättningar för lek. Fri lek!

Våra barn behöver mycket tid att leka, och tillgång till rika och varierade lekmiljöer. Känner du dig osäker på vad *rika och varierade lekmiljöer* innebär? Ge dig då ut på en kunskapsresa, och bjud med dina kollegor. Tipsen i den här skriften kommer förhoppningsvis att ta dig en bit på väg.

För att skapa bättre lekmiljöer behöver vi också träna på att se leken ur barns perspektiv. Vi behöver tumma mer på våra vuxna preferenser för ordning och reda och kontroll. De rika miljöer som våra barn behöver är vildare och stökigare. De är mer spännande, och ibland även magiska.

I Sverige har vi en stolt tradition av att stå upp för barns rättigheter, och också ett rikt kulturarv med bland annat Astrid Lindgrens många böcker. Vi behöver nog fråga oss själva hur Ronja Rövardotter hade blivit om hon gått på en förskola med en trång och steril utsläppsgård, och haft en handfull KFC-lekplatser att leka på i övrigt. Hade hon blivit lika modig, stark, påhittig och självständig? Antagligen inte.

Våra barn behöver inte snabbmatslekplatser. Det är dags att vi börjar skapa miljöer där barn kan *växa* - i alla möjliga avseenden. Miljöer där de kan blomma ut och utvecklas till fantastiska personer. Det är dags för oss att bygga upp en ny förståelse och kultur för hur vi skapar lekmiljöer i Sverige! Är du med?